

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia IX (2011)

Aleksandra Więk

Krakowskie publikacje zakwestionowane przez cenzurę carską w latach 1865–1904

W okresie porozbiorowym, cenzura na ziemiach polskich uległa zdecydowanemu nasileniu, funkcjonując w szczególnych politycznych warunkach; przez cały wiek XIX wywierała niekorzystny wpływ na rozwój życia literackiego i kulturalnego, działając na nie ograniczająco i hamująco.

Przepisy cenzuralne w poszczególnych zaborach były zróżnicowane, jednak przyświecał im podobny cel – szczególnego tępienia idei i poglądów wyrażających niepodległościowe aspiracje narodu polskiego¹. W omawianym okresie (1865–1904), najostrzejsza cenzura – niezmiennie rewolucyjna, funkcjonowała w zaborze rosyjskim², radykalizując się zwłaszcza po powstaniu styczniowym. W celu wprowadzenia pełniejszej rusyfikacji w Królestwie Polskim, dążono do ujednoczenia systemu cenzury wewnętrznej, skupiając jej kompetencje w jednej instytucji – utworzonym w 1869 roku Warszawskim Komitecie Cenzury³.

Istotną rolę w systemie cenzuralnym zaboru rosyjskiego pełniła cenzura zewnętrzna, której podlegały publikacje importowane, będąc, obok cenzury wewnętrznej, jednym z dwóch jego podstawowych segmentów. Wydawnictwa sprowadzane z zagranicy (zwłaszcza zza kordonu) odgrywały na rynku księgarskim zaboru rosyjskiego nieporównywalnie większą rolę niż publikacje obce w czasach nam współczesnych. Na początku lat 90. XIX w, szacowano np., że na zakup lokalnych nowości przeznaczano w Warszawie rocznie ok. 130 tys. rubli, wobec 200 tysięcy wydawanych na książki importowane⁴. Dlatego też struktura i wielkość pu-

¹ B. Szyndler, *Dzieje cenzury w Polsce do 1918 roku*, Kraków 1993, s. 143.

² Z.J. Adamczyk, *Cenzura*, [w:] *Słownik literatury polskiej XIX wieku*, pod red. J. Bachórzea i A. Kowalczykowej, Wrocław 2002, s. 127.

³ F. Ramotowska, *Sto lat cenzury rządowej pod zaborem rosyjskim (1815–1915) – podstawy normatywne, instrumenty wykonawcze*, [w:] *Piśmiennictwo-systemy kontroli-obiegi alternatywne. Studia z historii czytelnictwa*, t. 1, pod red. J. Kosteckiego i A. Brodzkiej, Warszawa 1993, s. 163–165.

⁴ *Co robimy dla naszej oświaty?* „Przegląd Tygodniowy” 1891, nr 1, s. 1–3; cyt. za: J. Kostecki, *Materiały do dziejów carskiej cenzury zagranicznej (1830–1914)*, „Biuletyn Informacyjny Biblioteki Narodowej” 2001, nr 1, s. 22.

blikacji importowanych oraz stosunek cenzury do tej części oferty wydają się bez wątpienia ważnymi problemami badawczymi⁵.

Cenzura zagraniczna funkcjonowała według nieco odmiennych zasad niż cenzura wewnętrzna. Wydział zagraniczny Warszawskiego Komitetu Cenzury (podobnie jak innych terytorialnych) ściśle współpracował z Komitetem Cenzury Zagranicznej w Petersburgu, bowiem polityka Rosji wobec wydawnictw zagranicznych musiała być bardziej skoordynowana i jednolita⁶. Książki wydane za granicą poddawane były ściślejszej kontroli, niż druki krajowe⁷. Na podstawie raportów i wniosków terytorialnych komitetów cenzury Komitet petersburski podejmował decyzje – obowiązujące w całym Cesarstwie – o objęciu niektórych książek zakazem rozpowszechniania, który pod koniec XIX wieku obejmował rocznie ponad 1200 tytułów. Centrala petersburska prowadziła również rejestry książek dozwolonych i zabronionych, kontroli napływających nowych wydawnictw w Warszawie czy innych miastach podlegały więc tylko te nie znajdujące się w rejestrach. Jeśli książka nie budziła zastrzeżeń, przekazywana była odbiorcy, w przeciwnym razie oddawano ją pod obrady Komitetu, który decydował o dopuszczeniu lub niedopuszczeniu jej do obiegu. Centrala w Petersburgu była informowana na bieżąco o decyzjach cenzury warszawskiej, a zaakceptowane przez nią oceny książek trafiały do spisów książek „dozwolonych”, „zakazanych” oraz „zakazanych częściowo”⁸.

Praktyka cenzurowania wydawnictw zagranicznych, ze względu na fakt ich edycji w warunkach względnej swobody druku, w jeszcze bardziej wyraźny sposób obrazowała zakres restrykcji niż kontrola produkcji miejscowej. Szczególnie widoczne mogło to być w przypadku publikacji importowanych z zaboru austriackiego, gdzie w omawianym okresie obowiązywały najbardziej liberalne przepisy cenzuralne. W dobie autonomii galicyjskiej złagodzenie cenzury polegało na pewnym zredukowaniu jej antypolskich funkcji⁹. Zgodnie z przepisami ustawy prasowej z 17 grudnia 1862 r., wprowadzającej cenzurę represyjną, w Galicji drukować można było praktycznie wszystkie teksty, biorąc jednak odpowiedzialność za ich treść. Warunki takie sprzyjały niewątpliwie rozwojowi rynku wydawniczego, a zwłaszcza wydawnictw typowo „polskich”. Szczególnie korzystne perspektywy tegoż rozwoju panowały w Krakowie, który oprócz Lwowa i Warszawy był w tym okresie jednym z głównych ośrodków wydawniczych na ziemiach polskich¹⁰. Anna Gruca uważa przemiany, które zaszły w Krakowie w latach 1867–1882 za elementy „nowego modelu świata książki”, który przetrwał aż do roku 1918¹¹. Wskazuje, iż opie-

⁵ Podnosił to również J. Kostecki w opracowaniu *Publikacje importowane...*, zob. przyp. 17.

⁶ Z.J. Adamczyk, op. cit., s. 129.

⁷ P. Szreter, *Import wydawnictw zakordonowych w latach 1897–1914 w świetle danych cenzury rosyjskiej*, [w:] *Instytucje – publiczność – sytuacje lektury. Studia z historii czytelnictwa*, pod red. J. Kosteckiego, t. 3, Warszawa 1991, s. 213.

⁸ Z.J. Adamczyk, op. cit., s. 129.

⁹ M. Śliwa, *Zabytek despotyzmu – cenzura w Galicji*, [w:] *Granice wolności słowa, materiały konferencji naukowej, Kielce 4–5 maja 1995*, pod red. G. Miernika, Kielce 1999, s. 42–45.

¹⁰ A. Gruca, *Nakładem własnym... Autorzy jako wydawcy swoich prac w Krakowie w dobie autonomii galicyjskiej*, Kraków 2007, s. 53.

¹¹ M. Kocójowa, *Krakowski świat książki doby autonomii galicyjskiej (kształtowanie nowego modelu w latach 1867–1882)*, Kraków 1990, s. 249.

rał się on na dwóch głównych typach działań: kulcie polskiej książki oraz próbach jej upowszechniania¹². Zwłaszcza „rozwijanie kultu polskiej książki” miało wpływ na kształtowanie się programów wydawniczych¹³. Coraz większe znaczenie, oprócz wydawców profesjonalnych, zaczęli zdobywać wydawcy nieprofesjonalni – a wśród nich różnego rodzaju instytucje i stowarzyszenia oraz nakładcy indywidualni.

Istotną rolę w ukształtowaniu krakowskiego rynku wydawniczego miały przemiany społeczno-kulturalne, jakie zaszły w mieście w dobie autonomii galicyjskiej. Z małego, prowincjonalnego i zaniedbanego ośrodka, Kraków przekształcał się w miasto nowoczesne i urósł do rangi ponadzaborowego centrum polskośći – zwłaszcza pod względem nauki i kultury¹⁴. Jako ośrodek naukowy zaistniał głównie poprzez rozwój szkolnictwa, zarówno wyższego (duże znaczenie Uniwersytetu Jagiellońskiego), jak i średniego, a także rozkwit różnego rodzaju instytucji i stowarzyszeń kulturalno-naukowych (z przodującą rolą Akademii Umiejętności). Miasto pełniło również ważną na ziemiach polskich rolę jako ośrodek życia religijnego¹⁵. Z racji skupienia dużej liczby kościołów i klasztorów, nazywano je nawet „polskim Rzymem”. W okresie modernizmu Kraków był jednym z głównych ośrodków polskiej literatury, sztuki i teatru, określanym „stolicą Młodej Polski”¹⁶. Uwarunkowania te przekładały się na repertuar wydawniczy, w tym m.in. na wyraźnie przodującą liczbę wydawnictw naukowych czy religijnych.

Największe znaczenie dla rynku książki w zaborze rosyjskim miały kontakty właśnie z oficynami galicyjskimi, o czym decydowały przede wszystkim: rozmiary oferty, przystawalność oferty do wymagań cenzury obowiązujących w zaborze rosyjskim czy systematyczność kontaktów z rynkiem rosyjskim. Z zaboru austriackiego pochodziło aż 72,2% wszystkich sprowadzonych druków polskojęzycznych (przeciętnie rocznie – około 250 tytułów)¹⁷. Systematyczność kontaktów można przypisać także wyjątkowej aktualności bieżącej oferty instytucji galicyjskich, prawie 68% pozycji trafiało do odbiorców w roku ich wydania¹⁸. Zapewne trwałość i częstość kontaktów spowodowała, że oficyny galicyjskie potrafiły lepiej niż inne ośrodki zagraniczne sprostać wymaganiom carskiej cenzury zewnętrznej, która dopuściła do obiegu 73,3% proponowanego przez nie asortymentu. Natomiast galicyjska oferta eksportowa (być może na skutek wyjątkowej ostrożności wydawców), choć najbogatsza ilościowo, stanowiła zaledwie 30% całego jej dorobku, co nie jest wynikiem imponującym¹⁹.

¹² Ibidem.

¹³ Ibidem, s. 255.

¹⁴ J. Bieniarzówna, J.M. Małecki, *Dzieje Krakowa, Kraków w latach 1796–1918*, t. 3, Kraków–Wrocław 1985, s. 285, 377.

¹⁵ Ibidem, s. 250–251.

¹⁶ Ibidem, s. 379.

¹⁷ J. Kostecki, *Publikacje importowane na rynku księgarskim zaboru rosyjskiego w latach 1864–1904. Z problemów geografii kontaktów*, [w:] *Książka i prasa w systemie komunikacji społecznej. Przeszłość, dzień dzisiejszy, perspektywy*, pod red. M. Judy, Lublin 2002, s. 52–53.

¹⁸ Ibidem, s. 53–54.

¹⁹ Ibidem, s. 53.

Decydującą rolę wśród ośrodków galicyjskich odgrywały Kraków i Lwów. Oferta krakowska stanowiła 36,5%, a lwowska – 27,8% wszystkich druków importowanych do zaboru rosyjskiego²⁰. Były one również dwoma z trzech największych ośrodków (oprócz Poznania), w których skupiał się zakordonowy ruch wydawniczy, jako jedyne miały możliwość zaproponowania pełnego asortymentu publikacji²¹. Kontakty obu ośrodków z rynkiem rosyjskim trwały nieprzerwanie przez cały omawiany okres, a opóźnienia, z jakimi docierała ich produkcja wydawnicza do odbiorców za kordonem były mniejsze, niż ośrodków prowincjonalnych i wynosiły średnio jeden rok²².

Źródło analizy w niniejszym opracowaniu stanowił spis bibliograficzny krakowskich pozycji niedopuszczonych do obiegu przez cenzurę carską, stworzony w oparciu o publikację Janusza Kosteckiego i Małgorzaty Rowickiej²³, którzy szczegółowo zajęli się zagadnieniem publikacji importowanych na rynku rosyjskim. Zawiera ona chronologiczny wykaz wszystkich publikacji polskojęzycznych podlegających carskiej cenzurze zagranicznej w latach 1865–1904. Źródłem dla ww. opracowania były wydawane co miesiąc przez Centralny Komitet Cenzury Zagranicznej w Petersburgu spisy publikacji importowanych rozpatrywanych przez rosyjskie komitety cenzury zagranicznej. Opisy zostały zweryfikowane z autopsji przez autorów, a całość podzielono na druki dopuszczone do obiegu w całości, warunkowo oraz zakazane. Uwzględniono analizę ilościową i treściową całości krakowskich wydawnictw niedopuszczonych w tamtym okresie do obiegu przez cenzurę carską na rynek warszawski, a także ogólną sytuację na rynku wydawniczym krakowskim oraz warszawskim (ze szczególnym zwróceniem uwagi na systemy cenzury).

W spisie publikacji importowanych z Krakowa, które zostały całkowicie zakwestionowane przez cenzurę carską w latach 1865–1904 znalazło się 1411 pozycji. Wśród nich przeważającą część stanowiły wydawnictwa zwarte (94,1%), wyodrębniono także kalendarze, sprawozdania i statuty (4%) oraz wydawnictwa ciągłe (1,9%) (tab. 2).

Wydawnictwa zakwestionowane całkowicie stanowiły 28,7% wszystkich krakowskich publikacji importowanych na rynek warszawski w tamtym okresie rozpatrywanych przez cenzurę. Ich liczba – 4918 była więc znaczna, jednak w porównaniu z publikacjami dopuszczonymi do obiegu oraz zakwestionowanymi częściowo – wyraźnie niższa. Taki stan rzeczy wynikać mógł m.in. z „częstości i trwałości kontaktów z rynkiem rosyjskim” oficyn galicyjskich, co pozwoliło im na lepsze dostosowanie się do wymogów cenzury carskiej²⁴, a więc w konsekwencji większy procent dopuszczanej przez cenzurę oferty wydawniczej.

Całość zakwestionowanych całkowicie wydawnictw przyporządkować można do 7 działów tematycznych (tab. 1). Najwięcej pozycji znalazło się w dziale I – literatura naukowa i popularnonaukowa, który podzielono na 7 poddziałów. Na drugim

²⁰ J. Kostecki, *Publikacje importowane...*, s. 54.

²¹ P. Szreter, op. cit., s. 221.

²² Ibidem.

²³ J. Kostecki, M. Rowicka, *Granice wolności słowa w zaborze rosyjskim w latach 1865–1904. Wykaz publikacji polskojęzycznych zakwestionowanych oraz dopuszczonych do obiegu przez carską cenzurę zagraniczną*, t. 1–3, Warszawa 2006.

²⁴ J. Kostecki, *Publikacje importowane...*, s. 54.

miejscu spośród działów głównych znalazła się literatura religijna (II), a następnie literatura piękna (III). Niewiele pozycji znalazło się w działach: literatura dla dzieci i młodzieży (V), literatura dla ludu (VI) oraz sztuki piękne i muzyka (VII).

Tab. 1. Krakowskie publikacje zakwestionowane przez cenzurę carską w latach 1865–1904 wg treści

Dział	Liczba pozycji	% całości
I. LITERATURA NAUKOWA I POPULARNONAUKOWA	606	42,9
Nauki społeczne	295	
Historia	165	
Historia i teoria literatury	59	
Geografia i etnografia	36	
Nauki pedagogiczne	28	
Nauki stosowane	16	
Filozofia i psychologia	7	
II. LITERATURA RELIGIJNA	385	27,3
III. LITERATURA PIĘKNA	245	17,4
IV. VARIA	85	6
V. LITERATURA DLA DZIECI I MŁODZIEŻY	33	2,3
VI. LITERATURA DLA LUDU	30	2,2
VII. SZTUKI PIĘKNE I MUZYKA	27	1,9
Razem	1411	100

Tab. 2. Pozycje zakwestionowane przez cenzurę carską ze względu na typ wydawniczy

Typ wydawniczy	Liczba pozycji	%
Wydawnictwa zwarte	1327	94
Wydawnictwa ciągłe	37	1,9
Sprawozdania i statuty	27	2,6
Kalendarze	20	1,4
Razem	1411	100

Najwięcej wydawnictw zakazanych całkowicie przez cenzurę zaklasyfikowanych zostało do działu literatury naukowej (42,9% całości zakwestionowanych druków). Ze względu na różnorodność tematyczną, można podzielić go na 7 poddziałów (w kolejności od najbardziej do najmniej licznego): nauki społeczne, historia, historia i teoria literatury, geografia i etnografia, nauki pedagogiczne, nauki stosowane i umiejętności praktyczne, filozofia i psychologia. Wyraźną przewagę publikacji z zakresu literatury naukowej wśród pozycji zakazanych powiązać można ze szczególną rolą Krakowa jako przodującego ośrodka nauki polskiej w okresie autonomii galicyjskiej, a więc również wzmożonej produkcji i eksportu tego rodzaju literatury.

Niemal we wszystkich działach tematycznych pojawiały się pozycje zawierające treści odnoszące się do tradycji i historii Polski, przekazywane najczęściej w kontekście patriotycznym oraz powiązanych z sytuacją niewoli narodowej. O szczególnie restrykcyjnym traktowaniu wydawnictw historycznych przez cenzurę rosyjską świadczy m.in. ogólny spadek ich importu i wzrost represji w okresie konstytucyjnym (który charakteryzował się większą swobodą wypowiedzi), a także w latach przedrewolucyjnych²⁵. W dziale literatury naukowej i popularnonaukowej

²⁵ P. Szreter, *Import wydawnictw zakordonowanych...*, s. 228.

publikacje ściśle historyczne znalazły się na drugim miejscu pod względem liczby (11,7% całości niedopuszczonych druków).

Literatura historyczna stanowiła duży udział w produkcji wydawniczej Krakowa, co było ogólną tendencją epoki, spowodowaną warunkami niewoli politycznej Polski. Nastąpił wtedy wyjątkowy rozwój nauk historycznych, a także powszechne zainteresowanie tą dziedziną²⁶.

W spisie wydawnictw zakwestionowanych z zakresu historii znalazły się dzieła nie tylko przedstawicieli krakowskiej szkoły historycznej (jak: Walerian Kalinka, Józef Szujski, Stanisław Smolka), ale też czołowych historyków szkoły warszawskiej, nierzadko wydających prace własnym nakładem²⁷. Zaostrzony kurs cenzury spowodował, iż historycy warszawscy szukali nakładców dla swych dzieł poza Warszawą, często wybierając Kraków. W spisie zakwestionowanych pojawiły się m.in. dzieła Tadeusza Korzona i Władysława Smoleńskiego²⁸.

Z zakresu historii cenzura nie dopuszczała bezwzględnie tematyki dotyczącej polskiej tradycji narodowowyzwoleńczej w ogóle (jak np. nadzieje na niepodległość w czasach napoleońskich, powstania narodowe), a także tradycji konstytucyjnej i wojskowej. Wymienić można tu publikacje „rocznicowe” w całości zakwestionowane, jak: odczyt naukowy Stanisława Smolki, opublikowany z okazji setnej rocznicy uchwalenia konstytucji – *Stanowisko mocarstw wobec Konstytucji trzeciego maja*²⁹ czy słynną biografię T. Kościuszki autorstwa T. Korzona, wydaną w 1894 roku dla uczczenia setnej rocznicy powstania kościuszkowskiego³⁰. Szczególnie liczne były pozycje dotyczące powstania styczniowego, do których zaliczyć można m.in. *Czarną księgę 1863–1868* Ferdynanda Czaplickiego (rok wydania – 1869) czy często określaną jako pamflet polityczny, negującą sens walk narodowowyzwoleńczych – *Rzecz o roku 1863* Stanisława Koźmiana³¹. Niedopuszczanie treści związanych z powstaniami wiązało się również z kwestionowaniem tematyki dotyczącej represji popowstaniowych (przede wszystkim zsyłek na Sybir – kwestionowane były nawet wzmianki o Syberii, niezależnie od kontekstu³²). Bezwzględnie nie dopuszczane były też opisy krwawego tłumienia powstań narodowych (terror fizyczny, przesiedlenia). W spisie zakwestionowanych tytułów znalazł się m.in. *Pobyty na Syberii* Rafała Błońskiego³³. Zakazany temat stanowiły też obrazy Polaków na zesłaniu, zabronione było nawet

²⁶ A. Gruca, *Spółka Wydawnicza Polska (1890–1916): wydawnictwo krakowskich konserwatystów*, Kraków 1993, s. 65.

²⁷ A. Gruca, *Nakładem własnym...*, s. 94.

²⁸ T. Korzon, *Kościuszkowski. Biografia z dokumentów wysnuta*, Kraków–Rapperswil 1894; W. Smoleński, *Dzieje narodu polskiego*, Cz. 1, Kraków 1897.

²⁹ S. Smolka, *Stanowisko mocarstw wobec Konstytucji trzeciego maja. Odczyt na posiedzeniu publicznym Akademii Umiejętności dnia 30 maja 1891 r.*, Kraków 1891.

³⁰ T. Korzon, *Kościuszkowski. Biografia z dokumentów wysnuta*, Kraków–Rapperswil 1894.

³¹ S. Koźmian, *Rzecz o roku 1863*. T. 3, cz. 2, Kraków 1895.

³² J. Kostecki, M. Rowicka, *Dozwoleno s iskluczeniem. Ingerencje rosyjskiej cenzury zagranicznej w latach 1869–1900*, s. 285.

³³ R. Błoński, *Pobyty na Syberii [...] przez niego samego w Rzymie opisany w 1865 r.*, Kraków 1867.

użycie słów „emigrant” czy „emigracja”³⁴. W myśl tego zakwestionowane zostały 3 tomy dzieła *Emigracja polska* Lubomira Gadona (Kraków, 1901). Zabronioną tematykę stanowiły również treści związane z przyczynami i przebiegiem rozbiorów Polski oraz wydarzeń z nimi związanych, a także podkreślające wielkość Rzeczypospolitej w przeszłości (gospodarczą, ustrojową, kulturalną, cywilizacyjną). Można wymienić tu m.in. dzieła: *Tadeusz Kościuszko i rozbiór Polski* Franciszka Rychlickiego (1871), *Konfederaci barscy na Syberji* (1774) Aleksandra Kraushara (1895), *Wojenne siły polskie w odsieczy wiedeńskiej* Ferdynanda Kudelki (1884) czy wydaną w 500 rocznicę unii polsko-litewskiej pracę Stanisława Smolki³⁵.

Pozycje z zakresu innych dziedzin naukowych były już rzadziej kwestionowane. Większość wydawnictw zaliczonych do działu historii i teorii literatury (4,2% całości niedopuszczonych druków) dotyczyło omówienia twórczości lub dzieł konkretnych autorów, których utwory były zakazane przez cenzurę, co wyraźnie wskazuje na powód zakwestionowania. Wiele z tych publikacji wiązało się z Adamem Mickiewiczem, który jako najważniejszy z trzech polskich wieszczów romantycznych, przez długi okres był autorem bezwzględnie zakazanym przez cenzurę. Kwestionowane były zarówno opracowania konkretnych jego dzieł, m.in. *Dziadów*, *Ody do młodości* czy *Konrada Wallenroda*³⁶, prace omawiające jego twórczość, m.in.: *Adam Mickiewicz i jego pisma do roku 1829* Alberta Gąsiorowskiego (1872), jak również opracowania dotyczące biografii poety, jak – *Życie i zasługi Adama Mickiewicza* Feliksa Konecznego (1898). Na liście cenzury znalazły się także pozycje odnoszące się do pozostałych dwóch romantycznych wieszczów narodowych, zakazanych przez cenzurę – Juliusza Słowackiego i Zygmunta Krasińskiego³⁷ oraz innych uznanych polskich twórców, jak: Bohdan Zaleski, Józef Ignacy Kraszewski czy Henryk Sienkiewicz³⁸. Cenzura niechętnie spoglądała także na publikacje podnoszące rozwój odrębnej kultury polskiej. W spisie zakwestionowanych znalazły się więc też dzieła przekrojowo omawiające literaturę polską, np. trzy tomy *Studiów do historii*

³⁴ B. Mazan, *Interpretacja przepisów cenzuralnych oraz piśmiennictwa polskiego i obcego przez Warszawski Komitet Cenzury w okresie pozytywizmu*, „Prace Polonistyczne” 1991/1992, seria 47, s. 148.

³⁵ S. Smolka, *Rok 1386. W pięciowiekową rocznicę*, Kraków 1886.

³⁶ M. Konopnicka, *O mickiewiczowskiej „Odzie do młodości”. Odczyt wypowiedziany w sali ratuszowej na dochód Towarzystwa Kolonij Wakacyjnych Krakowskich w dniu 14tym mar. 1890 r.*, Kraków 1890; M. Kawczyński, *Adama Mickiewicza Dziadów część trzecia w stosunku do romantyzmu francuskiego*, Kraków 1893; A. Bełcikowski, *Konrad Wallenrod. Prelekcja habilitacyjna miana d. 24 maja 1870 w Uniwer. Jag.*, Kraków 1870.

³⁷ A. Bełcikowski, *„Irydjon” Krasińskiego. Prelekcja publiczna miana 19 grud. 1870 r. w Sali Tow. Naukowego Krakowskiego na rzecz Akad. Tow. Wzajemnej Pomocy*, Kraków 1871; J. Tretiak, *Juliusz Słowacki. Historia ducha poety i jej odbicie w poezji. Cz. 1–2. 1809–1842*, Kraków 1903.

³⁸ M. Gawalewicz, *Bohdan Zaleski*, Kraków 1890; J.I. Kraszewski, *Szkieł biograficzno-krytyczny*, Kraków 1887; W. Sabowski, A. Nowolecki, *Pół wieku pracy. Rys życia i zasług J.I. Kraszewskiego z powodu pięćdziesiątej rocznicy jego działalności*, Kraków 1879; J. Rosenzweig, *Nowy kierunek w powieściach Sienkiewicza*, Kraków 1892.

literatury polskiej Stanisława Tarnowskiego³⁹ czy rozprawa Tadeusza Grabowskiego *Poezja polska po roku 1863*⁴⁰.

Wśród zakwestionowanych pozycji z zakresu geografii i etnografii (2,5% całości zakazanych pozycji) wyróżniają się liczne przewodniki, głównie przewodniki po Krakowie⁴¹. Przewodniki kwestionowane były zapewne ze względu na treści odnoszące się do historii i tradycji patriotycznej. Kraków jako miasto z wieloma miejscami czy placówkami upamiętniającymi fakty z historii oraz kultury polskiej (m.in. Wawel i groby królewskie, Muzeum Narodowe, Uniwersytet Jagielloński, Akademia Umiejętności) był szczególnie „podatny” na patriotyczno-historyczne odniesienia. Również kwestionowane były m.in. opracowania dotyczące dawnego kształtu terytorialnego Polski, a zwłaszcza składu narodowościowego ziem polskich⁴², tematyka ta była uznawana za szkodliwą. Ze względu na „niebezpieczne” treści, niedopuszczone zostały także m.in. *Materyały do etnografii słowiańskiej* Michała Fedorowskiego⁴³ czy *Pieśni ludu litewskiego* Oskara Kolberga (1879).

Do działu nauk pedagogicznych (1,98%) zaklasyfikowano prace dotyczące różnych problemów wychowawczych i oświaty oraz podręczniki szkolne, które szczególnie uważnie rozpatrywała cenzura, jako mające istotny wpływ na kształtowanie światopoglądu młodego odbiorcy⁴⁴. W stosunku do podręczników importowanych z zagranicy obowiązywało zalecenie o dopuszczaniu do obiegu tylko tych, w których

³⁹ S. Tarnowski, *Studia do historii literatury polskiej. Wiek XIX T. 1. Rozprawy i sprawozdania*; Kraków 1895; idem: *Studia do historii literatury polskiej. Wiek XIX. Zygmunt Krasiński*, Kraków 1892; idem, *Studia do historii literatury polskiej. Wiek XIX. T. 2. Rozprawy i sprawozdania*, Kraków 1896.

⁴⁰ T. Grabowski, *Poezja polska po roku 1863. Zarys jej rozwoju w ciągu ostatniego czterdziestolecia*, Kraków 1903.

⁴¹ K. Bartoszewicz, *Przewodnik po Krakowie z dodaniem opisu okolic, licznych informacji i 600 adresów instytucji i osób zajmujących wybitniejsze stanowiska*, Kraków 1890; *Przewodnik po Krakowie i jego okolicach, z dodaniem wszelkich wiadomości i objaśnień potrzebnych dla podróżnych*, Kraków 1875; *Przewodnik po Krakowie i okolicy, wydany przez Komitet VI Zjazdu Lekarzy i Przyrodników Polskich, a oprac. zbiorowemi siłami*, red. J. Rostafiński, Kraków 1891; A. Napierkowski, *Najnowszy ilustrowany przewodnik po Krakowie i okolicach. Z dodaniem wiadomości i objaśn. niezbędnych dla podróżnych, oraz spisu znacniejszych zakładów kąpielowych w Galicyi*, Kraków 1883; *Ilustrowany przewodnik po Pradze*, Kraków 1891.

⁴² L. Tatomir, *Geografia ogólna i statystyka ziem dawnej Polski*, Kraków 1868; A. Zakrzewski, *Wzrost w Królestwie Polskim. Przyczynek do charakterystyki fizycznej Polaków*, Kraków 1891.

⁴³ M. Federowski, *Lud białoruski na Rusi Litewskiej. Materyały do etnografii słowiańskiej zgromadzone w latach 1877–1894. T. 1. Wiara, wierzenia i przesady ludu z okolic Wołkowyska, Słonima, Lidy i Sokółki*, Kraków 1897; idem: *Lud białoruski na Rusi Litewskiej. Materyały do etnografii słowiańskiej zgromadzone w latach 1877–1893. T. 2. Baśnie, przypowieści i podania ludu z okolic Wołkowyska, Słonima, Lidy i Sokółki. Cz. 1. Baśnie fantastyczno-mityczne*, Kraków 1902; *Lud białoruski na Rusi Litewskiej. Materyały do etnografii słowiańskiej zgromadzone w latach 1877–1891. T. 3. Baśnie, przypowieści i podania ludu z okolic Wołkowyska, Słonima, Lidy, Nowogródka i Sokółki. Cz. 2. Tradycje historyczno-miejscowe, oraz powieści obyczajowo-moralne*, Kraków 1903.

⁴⁴ P. Szreter, *Cenzura rosyjska w Warszawie między powstaniem styczniowym a rewolucją 1905–1907. Strategie działania*, [w:] *Piśmiennictwo – systemy kontroli – obiegi alternatywne*, t. 1, pod red. J. Kosteckiego i A. Brodzkiej, Warszawa 1993, s. 250–268, s. 260.

nie stwierdzi się żadnych kwalifikujących się do skreślenia fragmentów. Większość zakwestionowanych podręczników dotyczyła: historii, geografii, literatury polskiej oraz religii, co potwierdza które treści cenzura uznawała za szczególnie szkodliwe. Na listę cenzury trafiło także wiele dzieł dotyczących ogólnie problemów i zadań polskiej oświaty narodowej⁴⁵. Niedopuszczalne było podkreślanie odrębności oświaty polskiej, określanie jej „narodową”, co miało związek z polityką władzy rosyjskiej zmierzającą do dezintegracji społeczeństwa polskiego, uniemożliwienia wszelkich inicjatyw społecznych i doprowadzenia do zaniku tożsamości narodowej.

W niektórych przypadkach trudno jednoznacznie wskazać powody zakwestionowania dzieła przez cenzurę, jak np. wśród wielu pozycji z zakresu m.in. rolnictwa, medycyny i nauk przyrodniczych, które zaklasyfikowano do działu nauk stosowanych i umiejętności praktycznych (1,1%). Opracowanie *O naszym gospodarstwie rybnym*⁴⁶, mimo tytułu nie budzącego żadnych podejrzeń, zawierało „przemysłowe” treści patriotyczne. W rozważania o złej sytuacji rybołówstwa w kraju, autor (m.in. w przedmowie) wplatał odniesienia do świetnej przeszłości Polski – porównywał ją z beznadziejną obecną sytuacją społeczną – „płacz, bieda, nędza [...]”, przywoływał pojęcie „nędzy galicyjskiej”. Także rozprawa Antoniego Józefa Rollego *O dziedziczności obłąkania*⁴⁷ – wydająca się zupełnie apolitycznym opracowaniem naukowym, zawierała treści odnoszące się do sytuacji niewoli Polski. Autor sugerował m.in., iż powstania narodowe przyczyniły się do wzmożenia chorób psychicznych, wspominał też o problemach psychicznych władców rosyjskich, np. Aleksandra II. Do zakwestionowanych pozycji, w których trudno było dopatrzeć się powodów takiej decyzji, można zaliczyć też m.in.: *Elektro homeopatję*⁴⁸ (opracowanie naukowo przybliżające zagadnienia medyczne, m.in. opisy chorób), czy odczyt naukowy dotyczący gruźlicy pt. *Ukryty wróg!* (1900) – gdzie, być może, cenzor zwrócił uwagę na mogący wywoływać „złe” skojarzenia tytuł rozprawy. Podobne przykłady świadczą o tym, jak daleko posunięta była ostrożność cenzury, co niejednokrotnie prowadziło do nadinterpretacji w rozpatrywaniu treści.

Na podkreślenie zasługuje poddział nauk społecznych (najlicniejszy w dziale literatury naukowej – 20,9% całości zakwestionowanych publikacji), gdzie również znajdowało się wiele odniesień do treści patriotycznych i narodowowyzwoleńczych, jednak przedstawionych w formie publicystyki społeczno-politycznej. Większość z nich odwoływała się do idei narodowowyzwoleńczych oraz prób prowadzenia polityki w warunkach niewoli.

Wyróżnić można bardziej szczegółowe bloki tematyczne z tego działu. Wiele z zabronionych rozpraw publicystycznych dotykało bezwzględnie zakazanej przez cenzurę tematyki powstań narodowych. Często akcentowano m.in. wpływ doświadczenia powstaniowego na biografie autorów, jak np. we wstępie do *Przedruku*

⁴⁵ A. Bossakiewicz, *Rys oświaty i funduszków edukacyjnych w Polsce*, Kraków 1886; S. Zajączkowski, *Rzecz o naszym wychowaniu publicznym*, Kraków 1866; idem, *O reformie wykładów dziejowych na podstawie indukcji*, Kraków 1868.

⁴⁶ S. Będzikiewicz, *O naszym gospodarstwie rybnym*, Kraków 1888.

⁴⁷ A. Rolle, *O dziedziczności obłąkania*, Kraków 1889.

⁴⁸ C. Mattei, *Elektro homeopatja. Zasady nowej umiejętności oraz wskazówki leczenia za pomocą jej środków na doświadczeniu oparte*, wyd. 2, przejrz., popr. i pomn. T. 1 (Część teoretyczna). S. Byszewska Stanisława [tł. i powiększ. z upoważn. aut.], Kraków 1892.

niektórych artykułów Józefa Popiela⁴⁹, przybliżającym sylwetkę autora, gdzie zaznaczono, iż rok 1863 wpłynął na „przyspieszenie jego procesu dojrzewania” i zapoczątkował „walkę, która tylko z chwilą śmierci ustała”. Kwestionowano pozycje prezentujące poglądy przedstawicieli polskich stronnictw politycznych. Praca przywódcy konserwatystów krakowskich – Stanisława Tarnowskiego, *Z doświadczeń i rozmyślań* (1891), przedstawiała m.in. położenie polityczne i religijne społeczeństwa polskiego oraz stronnictwa polityczne we wszystkich zaborach. Wymienić należy też głośny pamflet polityczny stańczyków z 1869 r. pt. *Teka Stańczyka* (1870). Szczególnie radykalnie traktowana była przez cenzurę tematyka dotycząca stosunków polsko-rosyjskich. Z tego zakresu zakwestionowana została pozycja autorstwa dziennikarza Jerzego Moszyńskiego⁵⁰, który zabrał głos w polemice dziennikarskiej na łamach rosyjskiej prasy dotyczącej stosunków polsko-rosyjskich, krytycznie odnosząc się do polityki Rosji wobec Polski. Tematykę szczególnie drażliwą dla cenzury carskiej stanowiły także treści dotyczące Rosji, Rosjan i caratu, a zwłaszcza ich krytyczne przedstawienia⁵¹. Zakwestionowana praca *Z bibliotek rosyjskich*⁵² zawierała np. wspomnienie o zbiorach książek zagarniętych przez Rosjan z Polski i opis zbiorów polskich znajdujących się w bibliotece w Petersburgu. Wymienić można też *Przegląd kwestyj spornych o Rusi*⁵³. Niedopuszczalna była również tematyka związana z „brataniem się” (sprzymierzaniem) narodów słowiańskich. Wymienić można pracę Stanisława Smolki *Polacy, Czesi i Niemcy* (1898), w której autor pisał o korzyściach, jakie mogłyby płynąć dla Polaków z sojuszu z Czechami, podkreślając, iż oba narody słowiańskie mają wspólne interesy. Zakazywane było rozpowszechnianie treści o jakichkolwiek polskich zrzeszeniach czy organizacjach, a więc również o polskich instytucjach pożytku publicznego – propagujących naukę i kulturę, nierzadko w duchu patriotycznym, których działalność mogła rozwijać się w Galicji, w przeciwieństwie do Królestwa Polskiego. Wyróżnić można m.in. pozycje: *Nowa fundacja dla Akademii Umiejętności S. Smolki* (1891) czy *Pamiętka obchodu pięćdziesiątej rocznicy zawiązania Towarzystwa Naukowego Krakowskiego* (1868). Wiele z zakwestionowanych całkowicie publikacji poruszało tematykę społeczną, m.in. przedstawiania niekorzystnych warunków społecznych panujących w zaborze rosyjskim, a ponadto popularnych w okresie pozytywizmu kwestii emancypacji kobiet oraz żydowskiej⁵⁴. Bezwzględnie zabraniano też szerzenia idei socjalistycznych, komunistycznych czy rewolucyjnych, w czym upatrywano zapewne zagrożenia dla istniejącego porządku społeczno-politycznego⁵⁵. Spośród odnoszących się do ww. tematyki, wyróżnić moż-

⁴⁹ J. Popiel, *Przedruk niektórych artykułów (z „Czasu”, z „Przeglądu Polskiego” i z „Przeglądu Lwowskiego”). Dla rodziny i przyjaciół*. Kraków 1880.

⁵⁰ J. Moszyński, *Audiat et altera pars*, Kraków 1896.

⁵¹ J. Kostecki, M. Rowicka, *Dozwoleno s iskluczenijem...*, s. 275.

⁵² *Z bibliotek rosyjskich. Z. 1. Cesarska Biblioteka Publiczna w Petersburgu; 2. Biblioteki duchowne w Kijowie*, Kraków 1898.

⁵³ M. Gorzkowski, *Przegląd kwestyj spornych o Rusi*, Kraków 1875.

⁵⁴ B. Mazan, *Interpretacja przepisów cenzuralnych...*, s. 148.

⁵⁵ J. Kostecki, M. Rowicka, op. cit., s. 275.

na prace: *O podległości kobiet*⁵⁶, *Antysemityzm*⁵⁷, *Rozwój organizacji socjalistycznej w krajach polskich*⁵⁸, *Strach co się w Krakowie dzieje*⁵⁹, *3 765 702 analfabetów. Śląsk, Galicya, W. Ks. Krakowskie*⁶⁰, *Kanalizacja miasta Warszawy jako narzędzie judaizmu i szarlatanery*⁶¹.

Dowodem na zajadłe tropienie przez cenzurę nawet bardzo odległych aluzji⁶², co doprowadzało często do absurdalnych orzeczeń, mogą być pozycje dotyczące niewolnictwa w Afryce⁶³, zakwestionowane zapewne ze względu na możliwe odniesienia do niewoli Polaków pod zaborami.

Na drugim miejscu pod względem liczby zakwestionowanych przez cenzurę pozycji (27,3% całości) znalazł się dział literatury religijnej. Duża liczba importowanych dzieł z zakresu literatury religijnej powiązana była z wyjątkową pozycją Krakowa jako ośrodka religijnego w omawianym okresie. W warunkach likwidacji instytucjonalnej struktury życia społecznego na ziemiach polskich, którą stosowała rosyjska władza zaborcza, pozycja Kościoła katolickiego była wyjątkowa. Zachował on bowiem swój ponadnarodowy charakter – w czym władza upatrywała zagrożenie. Stąd różnego rodzaju represje i ograniczenia, którym poddawany był Kościół. Także wydawnictwa katolickie (a szerzej treści przekazywane przez Kościół) poddane były szczególnie ścisłemu nadzorowi. W latach 1897–1905 objęto całkowitym zakazem niemal co drugą ze sprowadzonych z zagranicy polskich książek religijnych⁶⁴. W spisach znalazły się różne typy wydawnictw, np.: katechizmy, żywoty świętych, modlitewniki dla różnych grup odbiorców (m.in. dla dzieci, ludu), okolicznościowe zbiory kazań, mowy pogrzebowe, biografie osób związanych z Kościołem, śpiewniki.

Cenzura szczególnie wyczulona była na otwarte kulturowanie przez Kościół patriotyzmu polskiego. Nie dopuszczane było akcentowanie szczególnych związków Boga Ojca, Chrystusa, Najświętszej Panny oraz niektórych świętych z Polską czy Słowiańszczyzną w ogóle, a także poglądów, iż wiara katolicka stanowi o wspólnotności Polaków⁶⁵. Wśród zakazanych, znalazły się: *Żywot śś. Cyryla i Metodego apostołów słowiańskich*⁶⁶, *Ksiądz Augustyn Kordecki, przeor paulinów, obrońca klasztoru*

⁵⁶ J.S. Mill, *O podległości kobiet*, Kraków–Warszawa 1886.

⁵⁷ T. Haase, *Antysemityzm*, Kraków 1891.

⁵⁸ S. Estreicher, *Rozwój organizacji socjalistycznej w krajach polskich*, Kraków 1896.

⁵⁹ A. Sozański, *Strach co się w Krakowie dzieje, czyli dwie fotografie zdjęte z rzeczywistości*, Kraków 1890.

⁶⁰ M. Danielak, *3 765 702 analfabetów. Śląsk, Galicya, W. Ks. Krakowskie*, Kraków 1894.

⁶¹ F.R., *Kanalizacja miasta Warszawy jako narzędzie judaizmu i szarlatanery w celu zniszczenia rolnictwa polskiego oraz wytępienia ludności słowiańskiej nad Wisłą*, Kraków 1900.

⁶² J. Kostecki, M. Rowicka, op. cit., s. 291.

⁶³ M.T. Ledóchowska, bł., *Niewolnictwo w Afryce. Zbiór najważniejszych ustępów z pierwszego rocznika „Echa z Afryki”, organu Towarzystwa Afrykańskiego*, Kraków 1894.

⁶⁴ P. Szreter, *Cenzura rosyjska...*, s. 264.

⁶⁵ J. Kostecki, M. Rowicka, op. cit., s. 274.

⁶⁶ W. Chotkowski, *Żywot śś. Cyryla i Metodego apostołów słowiańskich napisany w tysięcletnią rocznicę chwalebnej śmierci św. Metodego z polecenia Krakowskiego Komitetu Pielgrzymki*, Kraków 1885.

częstochowskiego⁶⁷, *Kazanie na pięćsetletnią rocznicę chrztu Jagiełły*⁶⁸, *Kazanie o królowaniu i opiece Bogarodzicy nad narodem polskim*⁶⁹. Bez względu na zakazem objęte były książki „jawnie jezuickie”. Do zakwestionowania wystarczył powód, iż pozycja napisana została przez „członków zakonu uznanego za szkodliwy”, bez wnikania nawet w ich treść. Wiele pozycji „jezuickich” znalazło się w rozpatrywanym spisie pozycji zakwestionowanych; część z nich napisana została przez członków zakonu lub wydana nakładem wydawnictwa jezuickiego, inne dotyczyły treści związanych z jezuitami. Wymienić tu należy publikacje autorstwa jezuity Jana Badeniego, szczególnie *Życie św. Ignacego Loyoli założyciela zakonu Towarzystwa Jezusowego* (1893) czy Ignacego Loyoli – *Zasady życia doskonałego*⁷⁰. Cenzura odrzucała tytuły wzmiankujące o represjach Kościoła katolickiego ze strony władz rosyjskich, jak kasata zakonów po upadku powstania styczniowego, prześladowania księży, nawracanie siłą na prawosławie⁷¹. Należy wspomnieć tu o anonimowej pozycji *Biskupi nasi uwięzieni lub wygnani od roku 1767* (1903), czy *O języku rosyjskim w nabożeństwie katolickim*⁷².

Trzecim pod względem liczby zakwestionowanych pozycji działem była literatura piękna (17,4% całości niedopuszczonych pozycji).

Udział wydawnictw z tego zakresu na rynku warszawskim zwiększał się zwłaszcza po okresach zaostrzenia przez władzę kryteriów cenzuralności⁷³. Wydawcy krakowscy czuli się pewniej oferując do rozpatrzenia cenzurze warszawskiej z założenia apolityczną literaturę piękną, choć w praktyce zawierała ona wiele treści patriotyczno-politycznych, czego dowodem są zakwestionowane wydawnictwa. Wzmoczenie importu prowadziło jednak równocześnie do zwiększenia restrykcji w odniesieniu do wydawnictw z zakresu literatury pięknej, które były kontrolowane bardzo uważnie, także ze względu na ich szeroki społeczny adres. Znaczną ilość oferty z zakresu literatury pięknej należy wiązać też z pozycją Krakowa, który od 1890 r. (czyli początku okresu historycznoliterackiego – Młodej Polski) zdobył miano stolicy nowej epoki literackiej⁷⁴.

Wśród wydawnictw z działu literatury pięknej przeważała proza. W spisie pozycji zakazanych, oprócz dzieł mało znanych, pojawiły się także utwory, które

⁶⁷ W.L. Anczyc, *Ksiądz Augustyn Kordecki przeor paulinów, obrońca klasztoru częstochowskiego*, wyd. 3, Kraków 1875.

⁶⁸ J.S. Pelczar bł., *Kazanie na pięćsetletnią rocznicę chrztu Jagiełły, miane w katedrze krakowskiej 15 lutego 1886*, Kraków 1886.

⁶⁹ J.S. Pelczar bł., *Kazanie o królowaniu i opiece Bogarodzicy nad narodem polskim, miane w dniu 2gim września 1877 roku przy złożeniu koron przed obrazem N. Panny w Starejwsi, jako wstępny akcie koronacyi tegoż obrazu*, Kraków 1885.

⁷⁰ I. Loyola św., *Zasady życia doskonałego. Z listów...* Badeni Jan [zebr.], Kraków 1892.

⁷¹ J. Kostecki, M. Rowicka, *Dozwoleno s iskluczenijem...*, s. 274.

⁷² I. Martynow, *O języku rosyjskim w nabożeństwie katolickim. Rozprawa ks. J. Martinowi T.J. i Listy X. [Iwana S.] Gagarina T.J. do księcia Al. Wołkowskiego oraz Nowy plan zniszczenia Kościoła katolickiego w Rosyi*. Smoczyński Wincenty [tł. z fr.], Kraków 1889.

⁷³ P. Szreter, *Import...*, s. 225–226.

⁷⁴ T. Weiss, *Czy Kraków był stolicą Młodej Polski?*, [w:] *Kraków na przelomie XIX i XX wieku. Materiały z sesji naukowej z okazji Dni Krakowa w 1891 roku*, red. J. Małecki, Kraków 1983, s. 56–74; cyt. za A. Gruca, *Nakładem...*, s. 130.

przetrwały próbę czasu, na stałe wpisując się do historii literatury polskiej, jak np.: *Pan Tadeusz* Adama Mickiewicza⁷⁵, *Wysadzony z siodła* Antoniego Sygietyńskiego⁷⁶, *De profundis* Stanisława Przybyszewskiego⁷⁷ czy nowele Henryka Sienkiewicza⁷⁸. Większość z dzieł prozatorskich zakwestionowanych przez cenzurę carską podejmowała tematykę współczesną, najczęściej społeczno-polityczną, co ponownie dowodzi, jak dużą wagę przywiązywała cenzura carska do tego typu treści. Szczególnie była ona wyczulona na niekorzystne przedstawianie władzy rosyjskiej i jej postępowania wobec Polaków, niedopuszczana była też apoteoza postawy patriotycznej, czy wskazywanie patriotycznych dróg funkcjonowania społecznego. Z zakresu tematyki społeczno-politycznej można wyszczególnić m.in. teksty dotyczące realiów życia w zaborze rosyjskim – a bliżej stosunków władzy zaborczej do Polaków oraz narodu podbitego do zaborcy. Wyróżnić można tu np. powieść Bronisława Grabowskiego – *Przystąpił*⁷⁹, przedstawiającą antywzór Polaka-ugodowca, który, aby przypodobać się zaborcy, przeszedł z wiary katolickiej na prawosławie. W zbiorze nowel Amelii Reichmanówny⁸⁰ odnaleźć można echa popularnych w pozytywizmie zagadnień dotyczących asymilacji Żydów, antysemityzmu czy szzerzenia oświaty wśród ludu – również zakazanych przez cenzurę. Kwestie narodowowyzwoleńcze, wybiegające w przyszłość, przedstawiał natomiast Włodzimierz Łuski w powieści *Wielki rok*⁸¹, która opowiadała o wielkiej wojnie europejskiej, w konsekwencji mającej przynieść wolność Polsce.

Cenzura bardzo uważnie rozpatrywała dzieła prozatorskie o treściach historycznych. Wiele tytułów nie zostało dopuszczonych ze względu na treści narodowowyzwoleńcze, m.in. powieści: *Upiory* Walerego Przyborowskiego⁸² oraz *Księżę Hołuba, czyli Don Kiszot XIX wieku* Jana Kontrymowicza Ogińskiego⁸³ (tłem obu było powstanie styczniowe). Cenzorzy szczególnie wyczuleni byli na tropienie „niewłaściwego” obrazu Rosji i Rosjan jako odrębnego kraju czy nacji, ogólnie wszyściego, co dotyczyło kultury rosyjskiej, narodu rosyjskiego i jego przedstawicieli⁸⁴. Zaliczyć można tu tłumaczenia rosyjskich powieści Nikołaja Lejkina *Nasi za granicą*⁸⁵ oraz

⁷⁵ A. Mickiewicz, *Pan Tadeusz czyli ostatni zajazd na Litwie*, wyd. nowe z portr. aut., Kraków 1886.

⁷⁶ A. Sygietyński, *Wysadzony z siodła. Powieść z życia współczesnego*, Kraków 1891.

⁷⁷ S. Przybyszewski, *De profundis*, Kraków 1900.

⁷⁸ H. Sienkiewicz, *Legenda żeglarska. Sewer: Wiosna. L. Méyet: Portret. T.T. Jeż: Wiek XXI, według Bellamy'ego*, Kraków 1890.

⁷⁹ B. Grabowski, *Przystąpił. Obrazek z niedalekiej rzeczywistości*, Kraków 1900.

⁸⁰ A. Reichmanówna, *Szare dole. Nowele. Treść: Po co się budzą? Nawrócił się*, Kraków 1893.

⁸¹ W. Łuski, *Wielki rok. Powieść z niedalekiej przyszłości. Ks. 1. Wypowiedzenie wojny*, Kraków 1892.

⁸² W. Przyborowski, *Upiory. Powieść z r. 1863. Cz. 1–2*, Kraków 1902.

⁸³ J. Kontrymowicz-Ogiński, *Księżę Hołuba czyli Don Kiszot XIX wieku. Powieść. Cz. 1*, Kraków 1896.

⁸⁴ J. Kostecki, M. Rowicka, op. cit., s. 276.

⁸⁵ N.A. Lejkin, *Nasi za granicą. Humorystyczny opis podróży do Paryża i z powrotem Mikołaja i Głafiry Iwanowów*. [T. 1], Mikołowski Stanisław [tł. z ros.], Kraków 1901.

*Pod hiszpańskim niebem*⁸⁶, w których Rosjan przedstawiono w sposób karykaturalny; autor wyśmiewał ich nieumiejętność odnalezienia się w obcym kraju. Negatywna decyzja cenzury dotycząca humorystycznej powieści napisanej przez rosyjskiego pisarza świadczy, jak daleko posunięta była ostrożność cenzury, dopatrującej się w „niewinnej” zdawałoby się treści, lekceważącego przedstawienia Rosjan.

Do obiegu nie były też dopuszczane publikacje wyrażające nostalgiczny stosunek Polaków do ojczyzny – wzmianki o Polsce i Polakach w ogóle, jako o odrębnym państwie i narodowości, podkreślanie piękna kraju (np. przyrody), litewskich korzeni, idealizacja, tęsknota do lepszej przeszłości. Do tematyki tej można zaliczyć zbiór nowel *Pod obcem niebem* Józefa Siemiradzkiego (1904) czy powieść *Szary proch* Marii Rodziewiczówny (1900), których bohaterami byli Polacy-emigranci tęskniący za ojczyzną. Szlacheckie realia dawnej Polski wspomniane były natomiast w powieści *Bracia* Teresy Wodzickiej⁸⁷.

Sztuki dramatyczne kontrolowane były bardziej rygorystycznie przez cenzurę, ze względu na obawę „gwałtowniejszego obudzenia namiętności” przez przedstawienie, niż przez samo słowo drukowane. Dramaty znalazły się na trzecim miejscu pod względem ilościowym wśród publikacji z zakresu literatury pięknej. Przeważały utwory o treści historycznej, co jest kolejnym potwierdzeniem, iż cenzura carska bezwzględnie nie dopuszczała niektórych elementów obrazu przeszłości Polski, zwłaszcza jeśli widoczna była patriotyczna wymowa utworu. Wśród nich pojawiły się dzieła wybitnych twórców, które zyskały trwałą pozycję w historii literatury, m.in. zostało zakwestionowanych 6 dramatów Stanisława Wyspiańskiego. Treści dwóch z nich wiązały się z tematyką powstania listopadowego – *Warszawianka*⁸⁸ oraz *Noc listopadowa*⁸⁹, pozostałe to: *Akropolis*⁹⁰, *Kazimierz Wielki*⁹¹, *Legion*⁹² oraz *Wyzwolenie*⁹³. Nie były one przykładami typowych dramatów historycznych, jednak ich tematykę powiązał autor ze sprawami narodowymi, co wyraźnie wskazuje na powód ocenzurowania. Niedopuszczone zostały również dramaty wybitnego historyka – Józefa Szujskiego⁹⁴, wszystkie o treściach historycznych. Patriotyczne nastawienie autora i charakter postulowanej przez niego twórczości przejawiały się w przedmowie do zakwestionowanej pozycji jego autorstwa⁹⁵. Szujski opowiadał się tu m.in. za „dramatem narodowym”, który miałby czerpać z przeszłości, historii i tradycji narodowej. Treści historyczne w dramatach odnosiły się także do wystąpień narodowowyzwoleńczych czy rewolucyjnych, która to tematyka była

⁸⁶ N.A. Lejkin, *Pod hiszpańskim niebem. Opis humorystyczny podróży małżonków Iwanowów do Biarritz i Madrytu*, G. Wędrychowski (G.W.) [tł. z ros.], Kraków 1900.

⁸⁷ T. Wodzicka, *Bracia. Powieść z życia*, Kraków 1885.

⁸⁸ S. Wyspiański, *Warszawianka. Pieśń z r. 1831*, Kraków 1898.

⁸⁹ S. Wyspiański, *Noc listopadowa. Sceny dramatyczne*, Kraków 1904.

⁹⁰ S. Wyspiański, *Akropolis. Dramat w 4 aktach*, B. Raczyński [część muzyczna], Kraków 1904.

⁹¹ S. Wyspiański, *Kazimierz Wielki*, Kraków 1900.

⁹² S. Wyspiański, *Legion. Scen dwanaście*, [wyd. 2], Kraków 1901.

⁹³ S. Wyspiański, *Wyzwolenie. Dramat w 3 aktach*, Kraków 1903.

⁹⁴ http://pl.wikipedia.org/wiki/J%C3%B3zef_Szujski [dostęp 10.04.2010].

⁹⁵ J. Szujski, *Dramata*, seria 1, Kraków 1867, s. 5–14.

bezwzględnie zakazywana. Insurekcja kościuszkowska przywołana została w dramacie Władysława Ludwika Anczyca *Kościuszko pod Racławicami*⁹⁶. Tematykę rzezi galicyjskiej z 1846 roku podejmował dramat Michała Jezierskiego *Ofiary zasad*⁹⁷, natomiast dramat romantyczny *Horsztyński* Juliusza Słowackiego⁹⁸ poruszał kwestie zdrajców ojczyzny z czasów insurekcji kościuszkowskiej.

Cenzura była szczególnie wyczulona na niekorzystne obrazy sytuacji społecznej i życia w warunkach niewoli w Królestwie, doszukiwała się też analogii w podobnych przedstawieniach innych zaborów. Tematyka ta pojawiała się również w zakwestionowanych dramatach o treści społecznej lub obyczajowej. Wymienić można tu utwór dramatyczny Adama Asnyka *Bracia Lerche*⁹⁹, w którym autor ukazał krytyczny obraz społecznych warunków życia Polaków pod zaborem niemieckim. Cenzura zwracała uwagę na obrazy i opisy krzywdy, nędzy, wyzysku, epidemii, głodu i wspomnianie o trudnej sytuacji, co mogłoby przywoływać skojarzenia z martyrologią narodu¹⁰⁰. Ze względu na takie treści, zakwestionowane zostały dramaty: Witolda Żukowskiego *U wrót nędzy*¹⁰¹ czy Józefa Milewskiego *Twarda dola*¹⁰². Ze względu na kwestie obyczajowe, zastrzeżenia cenzury wzbudził utwór Juliusza Rodericha Benedixa *Żywy nieboszczyk*¹⁰³, ukazujący w swobodny sposób tematykę śmierci w konwencji czarnego humoru. Treści patriotyczno-społeczne akcentowane były w *Pismakach* Kaspra Zubowskiego¹⁰⁴ gloryfikujących gotowość polskiej młodzieży do poświęceń. Krytykę powstań narodowych podejmował natomiast Walery Wielogłoski w *Dramacie spraw społecznych*¹⁰⁵.

Dzieła poetyckie znalazły się na drugim miejscu pod względem liczby zakwestionowanych wydawnictw z zakresu literatury pięknej. Większość rozpatrywanych zbiorów poezji lub poematów odwoływała się do treści narodowo-patriotycznych, rzadziej religijnych. Niektóre tomiki kwestionowane były w całości, nawet jeśli tylko część z zawartych w nich utworów miała wydźwięk patriotyczny. Czasem powodem zakwestionowania było już samo nazwisko autora (jak w przypadku *Poezji* A. Mickiewicza). Podobne decyzje zapadały w przypadku tomików z odniesieniami do wydarzeń historycznych. Przykładem mogą być *Próbki* Jana Leśniewskiego (1871). Wiele z wierszy tego zbioru powstało bezpośrednio po powstaniu styczniowym i poruszało tę tematykę. W zbiorze poezji poety klasycystycznego – Kajetana

⁹⁶ W.L. Anczyc, *Kościuszko pod Racławicami. Obraz historyczno-ludowy w pięciu oddziałach*, wyd. 2 z muzyką, Kraków 1881.

⁹⁷ M. Jezierski, *Ofiary zasad. Dramat w 5 aktach*, Kraków 1880.

⁹⁸ J. Słowacki, *Horsztyński. Dramat zdefektowany w 5 aktach. Dzieła pośmiertne*, wyd. nowe, J. Mien [uzup.], Kraków 1883.

⁹⁹ A. Asnyk, *Bracia Lerche. Komedya w trzech aktach*, Kraków 1888.

¹⁰⁰ Ibidem, s. 148.

¹⁰¹ W. Żukowski, *U wrót nędzy. Obraz dramatyczny w dwóch odsłonach*, Kraków 1886.

¹⁰² J. Milewski, *Twarda dola. Współczesny dramat społeczny w 4 aktach*, Kraków 1899.

¹⁰³ R. Benedix, *Żywy nieboszczyk. Komedya w 1 akcie*, J. Dobrowolski [przeł.], Kraków 1872.

¹⁰⁴ K. Zubowski, *Pismaki. Obrazek w 1nym akcie ze śpiewkami*, Kraków 1863.

¹⁰⁵ W. Wielogłoski, *Dramat spraw obecnych w kilku odsłonach*. Cz. 3. Przedruk z kalendarza na r. 1865, Kraków 1865

Koźmiana¹⁰⁶, wydanym po raz pierwszy przez jego wnuki, już w przedmowie (autor wspominał w niej powstanie listopadowe), dowiadujemy się o patriotyczno-historycznych treściach wierszy i patriotyzmie poety.

W zakwestionowanych zbiorach poeci często przyjmowali postawę przywódców narodu (w duchu romantycznym), którzy poprzez swe utwory chcieli rozbudzić patriotyzm wśród rodaków, lub też podejmowali kwestie społeczne. Widać to w zbiorze poezji Jana Odrowąża¹⁰⁷, a zwłaszcza w wierszu *Do polskiej Młodzieży*, gdzie podmiot liryczny pouczał, iż trzeba zachować tradycje przodków, ich wiarę i „miłość świętą” do ojczyzny. Cenzura wyczulona była też na treści sentymentalne i nostalgiczne związane z przywoływaniem obrazu Polski, także dawnej, tęsknotą za ojczyzną wolną oraz akcentowaniem gorszej sytuacji społecznej w czasach porobiorowych. Treści takie odnaleźć można w zbiorze *Pieśni puszczyka* Konstantego Reya¹⁰⁸. Dowodem szczególnego wyczulenia cenzury na aluzyjność, był szereg utworów metaforycznych, które zakwestionowano. Autorzy, aby „przemycić” treści zakazane, często uciekali się do metafor, nierzadko były one jednak bardzo czytelne i wychwytywane przez czujnych cenzorów. Przykładem może być jeden z debiutanckich poematów Kazimierza Przerwy-Tetmajera, pod wymownym tytułem *Allegorya*¹⁰⁹, gdzie w sposób przenośny przedstawiona została zniewolona Polska. Na listy zakazanych tytułów trafiło wiele zbiorów poezji autorów uznanych i cenionych. Wspomnieć należy o *Pieśni o ziemi naszej* Wincentego Pola¹¹⁰, bardzo popularnym cyklu wierszy sławiących piękno ojczystego kraju. W spisie znalazły się też *Poezycy* A. Mickiewicza¹¹¹, który długo był autorem bezwzględnie zakazanym przez cenzurę, a także *Linie i dźwięki* Marii Konopnickiej¹¹² – zbiór zawierający wiele lirycznych, pięknych utworów o treściach patriotycznych, oraz utwory liryczne Kazimierza Przerwy-Tetmajera¹¹³.

Niewiele pozycji pojawiło się w działach literatura dla dzieci (2,3%) oraz literatura dla ludu (2,2%), co z kolei było wynikiem wyjątkowo restrykcyjnego traktowania przez cenzurę publikacji dla tych odbiorców, a więc również mniejszej ich podaży na rynku warszawskim. Wśród zakwestionowanych pozycji z zakresu literatury dziecięcej często pojawiały się opracowania przedstawiające dzieje ojczyste oraz literaturę rodzimą – czyli specyficzne elementy kultury polskiej, a także w prosty sposób przybliżające inne problemy nauki¹¹⁴. Niedopuszczano też dziełka literackie

¹⁰⁶ K. Koźmian, *Różne wiersze*, Kraków 1881.

¹⁰⁷ J. Odrowąż, *Poezycy*, Kraków 1893.

¹⁰⁸ K. Rey, *Pieśni puszczyka*, Kraków 1882.

¹⁰⁹ K. Przerwa-Tetmajer, *Allegorya*, Kraków 1887.

¹¹⁰ W. Pol, *Pieśń o ziemi naszej*, wyd. 8, J. Kossak [il.], Kraków 1896.

¹¹¹ A. Mickiewicz, *Poezycy*, t. 1–4, wyd. nowe, zupełne, ułożone, objaśnione i wstęp. opatr. przez P. Chmielowskiego, Kraków 1889.

¹¹² M. Konopnicka, *Linie i dźwięki*, Kraków 1897.

¹¹³ K. Przerwa-Tetmajer, *Poezycy*, Kraków 1891; idem, *Wiersz na uczczenie pamięci Adama Mickiewicza*, Kraków 1888; *Hasła*, Kraków 1901.

¹¹⁴ *Życiorysy sławnych Polaków i Polek dla młodzieży zestawione podług pierwszorzędných autorów*, Kraków 1886; T. Wodzicka, *Historia polska dla dorastającej młodzieży*, Kraków 1891; E. Cyfrowicz, *Dzieje literatury ojczystej w streszczeniu dla młodzieży*, Kraków 1898;

o „przemycanych treściach patriotycznych”, wśród których wyróżnia się opracowanie autorstwa Marii Konopnickiej¹¹⁵.

Ze względu na dążenie cenzury do zahamowania procesu demokratyzacji czytelnictwa¹¹⁶, praktycznie zakazano importu „książek dla ludu”, przez co starano się zapobiec m.in. politycznemu „uświadomieniu” chłopów, rozbudzeniu sceptycyzmu religijnego, upowszechnianiu krytycyzmu wobec obowiązującego prawa i władzy¹¹⁷. W spisie pozycji zakazanych znalazły się przede wszystkim dziełka popularyzatorskie z zakresu historii lub polityki, nierzadko o wymowie patriotycznej¹¹⁸.

Znikomą część zakwestionowanej oferty stanowiły opracowania z zakresu sztuk pięknych i muzyki (1,9%), które zakazywane były głównie ze względu na treści podkreślające wagę i odrębność twórczości polskich artystów i specyfikę sztuki polskiej, co wiązało się z pogłębianiem świadomości narodowej¹¹⁹.

Poza publikacjami zwartymi, kwestionowano także inne typy wydawnictw, jak: wydawnictwa ciągłe, sprawozdania, statuty, kalendarze, które zaklasyfikowano do wspólnego działu – Varia (6% całości). Wśród wydawnictw ciągłych większość stanowiły czasopisma katolickie, pojawiały się też pisma dotyczące zakazanej tematyki polityczno-patriotycznej (m.in. „Przegląd Polski”). Zakazane sprawozdania i statuty były dokumentami dotyczącymi działalności instytucji krakowskich – szerzących kulturę i naukę polską, czy związanych z polityką narodową, jak: Akademia Umiejętności, Towarzystwo Przyjaciół Sztuk Pięknych, Krakowska Dyrekcja Muzeum Narodowego¹²⁰. Kwestionowanie kalendarzy, związane było natomiast z zawartymi w nich treściami nawiązującymi do poczucia więzi narodowych.

W omawianym okresie (1865–1904) cenzura carska nie dopuściła do obiegu 28,7% pozycji z proponowanej oferty wydawniczej rynku krakowskiego. Jak już wspomniano – świadczyło to jednak nie o jej łagodności, ale raczej o ostrożności wydawców krakowskich, którzy starali się w taki sposób dobierać ofertę na rynek warszawski, aby narazić się na jak najmniejsze straty¹²¹. Z tego zapewne powodu

S. Popławska, *Krótki rys dziejów ojczystych. Dla ukochanego jedyne go synka mego Władysia Popławskiego*, Kraków 1892.

¹¹⁵ M. Konopnicka, *Czytania dla Tadzia i Zosi*, Kraków 1891.

¹¹⁶ P. Szreter, *Import wydawnictw...*, s. 258.

¹¹⁷ Ibidem.

¹¹⁸ *Czytelnia dla wieśniaków o Kościuszcze i sprawie włościańskiej. Rzecz skreślona na użytek ludu wiejskiego*, Kraków 1889, W. Wąsikiewicz, *Czytanki niedzielne dla ludu do tegoczesnych potrzeb zastosowane*, Kraków 1896; A. Nowolecki, *Jana III Sobieskiego życie i czyny oraz jego obrona chrześcijaństwa pod Wiedniem przeciw mużłmanom 1683 r.*, Kraków 1883 (opublikowane przez Wydawnictwo „Czytelnia Ludowej”).

¹¹⁹ M. Sokołowski, *Źródła do historii sztuki w Polsce w XVII i pierwszej połowie XVIII w.*, Kraków 1893; A. Szczepański, *Artur Grottger. Ustęp z dziejów sztuki polskiej*, Kraków 1868; T. Ziemięcki, *Zamek na Wawelu i muzeum narodowe*, Kraków 1879.

¹²⁰ *Sprawozdania z Posiedzeń Komisji Historii Sztuki. Za czas od 11 lip. 1889 do 13 mar. 1890*, S. Tomkowicz [oprac.], Kraków 1891; *Sprawozdanie Dyrekcji Muzeum Narodowego w Krakowie. Za czas od 1 czerw. 1901 do 31 grud. 1902*, Kraków 1903; *Sprawozdanie Dyrekcji Towarzystwa Przyjaciół Sztuk Pięknych w Krakowie. R. 30: z czynności za r. 1884*, Kraków 1885.

¹²¹ P. Szreter, *Import wydawnictw...*, s. 230–231.

znaczna część rozpatrywanych pozycji zawierała niedozwolone treści przedstawione alegorycznie czy „ukryte między wierszami”, co mogło dawać pewną nadzieję na „przeoczenie” ich przez cenzurę. Analiza treściowa potwierdziła jednak, iż zabiegi takie okazywały się bezcelowe w zderzeniu z niezwyklej ostrożnością i pragmatyzmem urzędowym cenzury carskiej, która skłonna była raczej do nadinterpretacji i prospektywizmu w rozpatrywaniu treści¹²². Przemawiają za tym pozycje, w których, nawet po wnikliwym zapoznaniu się z treścią, trudno było dopatrzeć się powodów zakwestionowania. Także częstość i trwałość kontaktów oficyn krakowskich z rynkiem rosyjskim były niewątpliwie czynnikami sprzyjającymi lepszemu przystosowaniu się do wymogów narzucanych przez carską cenzurę¹²³.

Niedopuszczenie na rynek określonej kategorii pozycji powiązane było ściśle z ich tematyką. Cenzura carska, wspomagająca proces rusyfikacji ludności polskiej, nie dopuszczała do obiegu treści, które mogłyby w jakikolwiek sposób go zakłócić, czego potwierdzeniem jest również wspólny mianownik decyzji cenzury, której zastrzeżenia budziły niezmiennie kwestie narodowe, niezależnie od rodzaju literackiego, a zwłaszcza przywoływanie kontekstów historycznych. Wszelkie aluzje w tekście do sprawy polskiej traktowano jako wystarczający powód odrzucenia tytułu. Podobne reakcje wywoływały też przede wszystkim treści dotyczące stosunków polsko-rosyjskich, niekorzystnego przedstawiania Rosji i Rosjan oraz niektóre kwestie społeczne (zwłaszcza akcentujące trudne położenie narodu polskiego pod zaborami).

Uwarunkowania prowadzące do zakwestionowania rozpatrywanej grupy pozycji wiązały się też z rolą Krakowa jako ośrodka wydawniczego i kulturalnego w okresie autonomii. Najliczniejszym z wszystkich działów tematycznych okazał się dział literatury naukowej i popularnonaukowej, na co niewątpliwie miała wpływ wyjątkowa rola Krakowa jako przodującego ośrodka polskiej nauki w okresie autonomii. Również znaczenie miasta w życiu religijnym, nazywanego „polskim Rzymem”¹²⁴ wpłynęło zapewne na zakwestionowanie dużej liczby pozycji z zakresu literatury religijnej. Na podkreślenie zasługuje rola Krakowa doby autonomii jako międzyzaborowego centrum polskości, „duchowej stolicy” Polski, co przełożyło się też na produkcję wydawniczą, opierającą się, jak stwierdziła A. Gruca m.in. na „kulcie polskiej książki” i „próbach jej rozpowszechniania”¹²⁵. W spisie pozycji zakwestionowanych przejawiało się to m.in. w dużej liczbie publikacji o odniesieniach patriotycznych, obecnych we wszystkich działach tematycznych.

Rozległa tematyka związana z cenzurą carską i jej stosunkiem do importowanych publikacji polskich, stwarza możliwość dalszych wielokierunkowych badań. Dla uzyskania pełniejszego obrazu stosunku cenzury rosyjskiej do publikacji z rynku krakowskiego, niezbędne byłoby przeprowadzenie analogicznych badań innych polskich ośrodków wydawniczych (np. lwowskiego) i ich oferty kierowanej na rynek warszawski (nie tylko pod względem ilościowym, ale też treściowym). Zasadne wydaje się również rozpatrzenie krakowskich publikacji dopuszczonych przez cenzurę do obiegu w całości oraz warunkowo. Wartość tego typu badań wydaje się

¹²² Sygnalizował to już m.in. B. Mazan. Zob. B. Mazan, *Interpretacja...*, s. 298.

¹²³ J. Kostecki, *Publikacje importowane...*, s. 54.

¹²⁴ J. Bieniarzówna, J.M. Małecki, *Dzieje Krakowa...*, s. 250–251.

¹²⁵ M. Kocójowa, *Krakowski świat książki...*, s. 249.

niekwestionowana, biorąc pod uwagę duże znaczenie wydawnictw importowanych na rynku warszawskim w omawianym okresie, na których zakup przeznaczano znacznie więcej środków niż na nowości lokalne¹²⁶.

Uwzględnienie uwarunkowań cenzuralnych w ogóle, będących jednymi z ważniejszych czynników wpływających na funkcjonowanie rynku książki w szczególnych warunkach niewoli narodowej przemawia za dalszym rozwijaniem tej tematyki badawczej, zwłaszcza w powiązaniu z badaniami rynku wydawniczego okresu zaborów, co mogłoby poszerzyć obraz funkcjonowania tego rynku i stanowić przyczynek do badań literaturoznawczych i kulturoznawczych.

Cracovian publications banned by the Tsar's censorship in the years 1865–1904

Abstract

The article presents Cracovian publications banned by the Tsar's censorship in the years 1865–1904 and describes the socio-cultural and political conditioning that had an influence on the book market in the Austrian and Russian partitions in that period (with particular focus on the censorship system).

In the years 1865–1904 the strongest preventive censorship, which radicalised particularly after the January Uprising, functioned in the Russian partition. An important role in the censorship system was played by the external censorship which concerned imported publications subject to a more strict control than the domestic ones.

Contacts with the Galician publishing houses were of greatest significance to the book market in the Russian partition as 72,2% of all imported Polish publications came from that region. This situation was determined by the extent of the offer of Galician publishing houses, their adherence to the censorship requirements in the Russian partition and the regularity of their contacts with the Russian market. The censorship in that period was most liberal in the Galician partition. It allowed for the development of the publishing market, especially that of typically "Polish" publications. Particularly advantageous perspectives of this development were in Krakow which, apart from Lviv and Warsaw, was one of the major publishing centres of that period.

1411 items appeared on the list of Cracovian publications that were completely banned by the Tsar's censorship. It constituted 28,7% of the entire offer of the Krakow's publishing market. The banned publications were organized into seven thematic categories. Most of the items were classified as scientific and popular scientific literature (42,9%). This decision may be related to the specific role of Krakow as the centre of the Polish science in the period of the Galician autonomy. The importance of the city (known as the "Polish Rome") in the religious life had an impact on imposing the ban on a large number of publications from the field of religious literature (second place among all of the main categories – 27,3%). On the third place was belles letters (17,4%). Few publications were classified as: children and teenagers literature (2,3%), literature for the people (2,2%) and fine arts and music (1,9%). The lack of publishing authorization of some categories was strongly related to their subject-matter. The Tsar's censorship aimed at Russification of the Polish community and thus banned publications that could disturb the process in any way. It may be confirmed by the constant censorship of any references, regardless of their literary genre, to patriotism and national matters and of works that evoked historical contexts in particular.

¹²⁶ J. Kostecki, *Materiały do dziejów...*, s. 22.